

Einar Braathen

«VENSTREPOPULISME» I SØR-EUROPA ETTER FINANSKRISSEN

I motsetning til hva mange observatører på venstresiden trodde etter finanskrisen i 2007-08, har det ikke vært noe generelt oppsving for venstresiden. Tvert imot, som flere av artiklene i dette nummeret av *Vardøger* utdyper, har sola gått ned for de sosialdemokratiske partiene i mange og viktige land. Også de tradisjonelt venstreradikale partiene har opplevd tilbakegang. En viss optimisme har vært knyttet til bevegelsene rundt Sanders, Corbyn og Mélenchon i henholdsvis USA, Storbritannia og Frankrike.¹ Disse bevegelsene, som gjerne ble gitt fellesbetegnelsen «venstrepopulisme»,² har imidlertid til nå ikke klart å sette avgjørende preg på sine lands utvikling.³

Likevel finnes noen betydelige unntak: I Hellas, Italia, Spania og Portugal opplevde folk etter 2010 de største sosiale og politiske mobiliseringene siden 1970-tallet. Nye protest- og venstrepartier – Syriza, Femstjernersbevegelsen, Podemos og Bloco de Esquerda – har rystet det politiske landskapet, endret det nasjonale partimønsteret og blitt en avgjørende aktør når gamle regjeringer felles og nye dannes. Også på andre plan – i gatene, i lokalpolitikken, i EU-parlamentet og i medier og diskusjoner internasjonalt – har de gjort seg gjeldende. Denne artikkelen er et bidrag til å forklare og forstå disse søreuropeiske unntakene.

Politikk i Sør-Europa: noen historiske fellestrekk

Den mest nærliggende årsaken til endringene i Sør-Europa er eurokrisen, troikaens redningspakker og den brutale innstrammingspolitikken som fulgte. Dette framprovoserte et sosialt opprør, utløste en legitimitets- og autoritetskrise for den etablerte makteliten og åpnet muligheter for protesterende partier. Dette skjedde ikke bare i Hellas, Kypros, Spania og Portugal, men også i det eneste landet utenfor Sør-Europa som ble påtvunget troikaens krise-remedier, nemlig Irland.⁴ Men hvorfor ble det radikale oppbruddet mye mer omfattende i Sør-Europa? Og hvorfor tok ikke den populistiske protestbevegelsen i sør en radikal høyre-retning, slik som i mange andre EU-land? Svaret på begge spørsmålene finner vi i stor grad i landenes nyere politiske historie.

Høyreekstreme krefter har en lang tradisjon i de sør-europeiske landene, og etter finanskrisen sto ytterste høyre fløy klar med godt organiserte partier i land som Hellas og Italia. Kanskje nettopp på grunn av dette ble en annen sterk politisk tradisjon mobilisert og kom til heder og verdighet igjen, nemlig

den demokratiske *anti-fascismen*. Et geopolitisk perspektiv på Sør-Europas nyere historie kan danne en felles ramme for å forstå den post-fascistiske utviklingen i regionen. I Mussolinis Italia, Salazars Portugal, Francos Spanias og Metaxas' (og seinere oberstjuntaens) Hellas var «den kommunistiske faren» brukt til å rettferdiggjøre diktaturene. Nettopp *kommunistpartiene* ble sentrale i den anti-fascistiske frigjøringskampen. Inspirert av Kominterns linje etter 1935, samt Folkefront-regjeringene i Spania og Frankrike fra 1936, spilte kommunistpartiene avgjørende roller i overgangen til liberale demokratier i Italia og Hellas fra 1944, i Hellas igjen fra 1973, i Portugal fra 1974 og i Spania fra 1975.⁵

Samtidig hadde *anti-amerikanismen* tatt seg opp i Sør-Europa. Allerede i 1945 valgte nemlig USA å «frede» diktaturene i Portugal og Spania, aktivt isolere i kommunistene i Italia og bidra til å knuse kommunistene militært i borgerkrigen i Hellas. Landene ble innlemmet i NATO (Italia, Hellas og Portugal) og/eller på bilateralt vis del av USAs militære nettverk (Spania). Den kalde krigens anti-kommunistiske logikk bidro til at USA gjorde seg til motstander av størsteparten av demokrati-bevegelsene i Sør-Europa. Kommunistpartiene der kjempet for demokrati mot diktatur, for nasjonal frihet mot stormaktsdiktat – helt motsatt rollen deres «broderpartier» spilte i for eksempel Øst-Europa.

Sosialdemokratiske nøkkelroller

I denne situasjonen ble sosialdemokratiske partier (gjen-)oppbygd – i Italia etter 1945, i de tre andre landene på 1960- og 70-tallet. De posisjonerte seg i en dobbeltrolle: på den ene siden som radikal rival til kommunistpartiet, på den andre siden som en moderat garantist for «vestlig» demokrati og allianse-tilhørighet. Slik appellerte de åpent både til arbeiderklassen/venstresiden og middelklassen/moderate sentrumsvelgere.

I overgangsfasen til demokrati var sosialdemokratiet i stor grad alliert med kommunistpartiet, men på grunn av kommunistenes selvpålagte moderasjonslinje for ikke å skremme den demokratiske breifrontens høyreside, ble sosialdemokratene av mange oppfattet som mer radikale, frittalende og ungdommelige. F.eks. ønsket PSOE i Spania etter Francos død å gjeninnføre republikken, tillate skilsmisse og avslutte USAs militærnærver i landet. Både i Spania og Hellas spilte sosialdemokratene på anti-amerikanismen samtidig som de prøvde å omgjøre den til en positiv kraft, nemlig *europisme*. Den sosialistiske internasjonale med Willy Brandt, François Mitterand og Oluf Palme i spissen la ikke skjul på sin sterke finansielle, organisatoriske og politisk-ideologiske støtte til kameratene Mario Soares i Portugal, Felipe González i Spania og Andreas Papandreou i Hellas. I Sør-Europa anså mange sosialdemokratiet i Europa og nasjonalt som en garantist for de nye demokratiene.⁶

Store deler av befolkningen så derfor positivt på europeismen og EF (EU). Millioner hadde vært emigrantarbeidere i EF-landene og sett hvilke rettigheter og levekår arbeidsfolk der hadde oppnådd. Tettere tilknytning til EF ble allment akseptert som en hovedstrategi for å utvikle økonomien, «modernisere» staten og samfunnet, og slik stabilisere de nylig gjeninnførte demokratiene. De sosialdemokratiske partiene ble stadig mer populære, og snart styrte de sine land uten koalisjonspartnere i regjering. De var pådrivere for medlemskapsforhandlinger med EF. I 1981 ble Hellas medlem, i 1986 Spania og Portugal. De mottok generøs infrastruktur- og landbruksstøtte fra EF, økonomiene vokste og velferdsordninger ble bygd ut.⁷

Et sosialdemokratisk hegemoni vokste fram. Som ellers i Vest-Europa var det bygd på klassekompromiss, men til forskjell fra andre kapitalistiske land i Europa var ikke det sosialdemokratiske partiet den suverene representanten for arbeiderklassen – denne rollen måtte i stor grad deles med kommunistpartiet og den dominerende kommunist-orienterte fagorganisasjonen.⁸ Klasesamarbeidet var derfor i stor grad orkestret av staten/regjeringen, gjerne med det sosialdemokratiske partiet som arkitekt, og ikke av «partene» i arbeidslivet som var splittet etter partipolitiske skillelinjer. Statlig initierte avtaler om rammer for lønnsoppgjør, for administrasjon av velferdsordninger og for regjeringens økonomiske politikk videreførte til en viss grad korporative tradisjoner fra de foregående autoritære regimene.

En tilsvarende sammenbindende og teknokratisk rolle spilte sosialdemokratiet i forholdet mellom nasjonalstaten og den europeiske unionen. I EU-systemets fordeling av politisk bestemte jobber og verv mellom landene tok sosialdemokrater fra Sør-Europa en stor part. Følgelig var sosialdemokrater i Brussel, Frankfurt og de nasjonale regjeringene høyst delaktige i utformingen av innstrammingspolitikken som kom som svar på finans- og eurokrisen.

Etter 2008: sosiale og «populistiske» opprør

Nye politiske aktører stod fram i rommet som ble skapt av en krise som var både internasjonal og nasjonal. Det er for enkelt å se på de nye bevegelsene i Sør-Europa som del av en internasjonal «populistisk» bølge uten å ta de spesifikke nasjonale betingelsene i betraktning. Internasjonale forhold kan forklare krisen, men ikke svarene på denne i ulike land. For det første var det viktige forskjeller mellom landene både når det gjaldt karakteren til krisen og de sosiale opprørene som påvirket partisystemene. For det andre trenger vi å bruke begrepet populisme så presist og fordomsfritt som mulig. Vi behandler ikke «populisme» som en ideologi eller et politisk styresett, men som en bestemt måte å drive politikk på: ledersentrert, konfronterende/ polariserende og massemobiliserende.⁹ Enkeltpersoner med store talegaver og kommunikasjonsressurser, med evne til å tematisere samfunnskonflikter og med kapasitet til å mobilisere misfornøyde menneskemasser, står helt sentralt i

dannelsen av nye radikale partier. Mange har en tendens til å overse at disse egenskapene har vært viktig også i arbeiderbevegelsens historie, og de er kanskje enda viktigere slik samfunnet har utviklet seg de siste tiårene.¹⁰

Vi legger til grunn at politisk lederskap var avgjørende i oppbyggingen av de nye partiene i Sør-Europa, i det en kan kalle den *populistiske* fasen. Denne fasen utspiller seg mellom 2008 og 2015 med forskjellig rytme og intensitet i de ulike landene. Allerede i denne fasen kan en se at de nye partiene orienterer seg i ulike ideologiske retninger, avhengig av den historiske og politiske konteksten i landene.

Innstrammingsdiktat

De såkalte «PIGS»-landene (Portugal, Italia, Grekenland og Spania) utgjorde eurokjedens «svake ledd» og var spesielt sårbare for finanskrise.¹¹ «Redningspakkene» fra troikaen bestående av EU-kommisjonen, Den europeiske sentralbanken (ECB) og Det internasjonale valutafondet (IMF) inneholdt først og fremst diktater om privatisering og ytterligere innstramminger av offentlige budsjett. Eurolandene innførte i realiteten et traktatfestet forbud mot underskudds-budsjettering (motkonjunkturpolitikk) som kunne redusere massearbeidsløsheten.¹² Med andre ord var det tale om en økonomisk krig mot arbeiderbefolkningen.¹³ IMF hadde masse erfaring med denne typen intervensjoner gjennom sine «strukturtilpasnings-programmer» i det globale sør, og EU/ECB hadde ervervet seg relevante ferdigheter gjennom å ha «hjulpet» øst-europeiske land etter Berlinmurens fall.

Spania måtte i 2012 kutte statsbudsjettet tilsvarende 6% av BNP. I 2013 hadde inntektsgapet mellom fattig og rik økt med 30%.¹⁴ Arbeidsløsheten i eurosonen steg fra 7,4 til 12,1% i 2013, men i Sør-Europa eksploderte den nærmest. Både i Hellas og Spania var arbeidsløsheten på 27%. Ungdomsarbeidsløsheten bet seg fast på rekordhøyt nivå (se tabell 1).

Tabell 1. Arbeidsløshet blant unge (15-24 år) som ikke er under utdanning¹⁵

Årstall	Eurosonen	Hellas	Italia	Spania	Portugal
2007	-	22,9	20,3	18,2	16,6
2013	24,1	60,1	39,2	55,7	40,6

Den yngre voksne befolkningen (mellom 18 og 25) vandret allerede før eurokrisen mellom dyre privatiserte utdanningstilbud og et brutalisert arbeidsliv. Etter 2010 ble studiene enda dyrere, jobbmarkedet skrumpet inn og ble enda mer brutalt. I likhet med de litt eldre mellom 25 og 35, hvorav mange hadde gode eksamener og kvalifikasjoner, havnet de i arbeidsløshet og under-sysselsetting og ble avhengig av privat veldedighet. I offentlig sektor kom lønnsnedslag, ansettelsesstopp og/eller masseoppsigelser som gikk hardest utover den yngste arbeidsstyrken. Alle de sør-europeiske landene innførte

nye arbeidsmarkedslover. Det ble tillatt for arbeidsgiverne å si opp tariffavtaler, tvinge de ansatte over på statlig bestemt minstelønn, samt å gå til kollektive oppsigelser uten sluttvederlag. Fra 2012 til 2015 var 91,4% av alle de «nye» jobbene som ble skapt i Spania, midlertidige.¹⁶ I Spania kunne bankene i tillegg kaste folk ut fra hjemmene sine, med politiets assistanse, dersom de ikke betjente huslånene sine. Dette rammet særlig yngre boligkjøpere og de som hadde blitt arbeidsløs. Fram til 2013 hadde det vært i alt 200.000 utkastelser, og de utkastede fikk ikke slettet gjelden sin.¹⁷ Seks av ti unge i Spania ikke bare ønsket, men planla å emigrere. Slik fikk Sør-Europa et stort og ungdommelig *prekariat*. Prekariatet hadde grunn til å være både indignert og farlig.¹⁸

Sosiale opprør

Hellas så de første protestene. Den 3. mai 2010 ble den første låneavtalen med Troikaen kunngjort. Kun to dager etter startet en bølge av protester landet aldri har sett maken til. 500.000 mennesker tok til Athens gater. Demonstrasjonen var en del av en generalstreik mot innstramningene bebudet av låneavtalen. Flere protester fulgte det kommende året. Den 25. mai 2011 slo demonstranter leir på *syntagma*'en (torget) foran parlamentet, hvor unge folk sov, spiste, diskuterte på allmøter og initierte videre aksjoner. Komiteer med egne ansvarsområder var åpne for alle. Denne formen for deltakelse og direkte demokrati ble framhevet av mange av demonstrantene som det viktigste ved «Torgbevegelsen». Demonstrantene ble jagd vekk av et svært voldelig politi etter tre måneder. Syntagma-bevegelsen døde imidlertid ikke.¹⁹ Rundt 20% av befolkningen hadde deltatt i mobiliseringene.²⁰

I Spania ble opprøret utløst med sit-ins på Puerta del Sol-plassen i Madrid den 15. mai 2011, derav tilnavnet 15M-bevegelsen. Bevegelsen ble også kjent som *Los Indignados* (De indignerte). Den var initiert av uavhengige aktivister på den digitale plattformen *Democracia Real Ya* (Ekte Demokrati Nå). Plattformen inneholdt korte og klare punkter om kampen for arbeid, retten til bolig og bedre offentlige tilbud innen utdanning, helse og transport; mer deltakende demokrati, fjerning av privilegiene til den politiske klassen og kutt i militære utgifter. Plattformen fikk raskt støtte fra over 500 ulike organisasjoner. De kalte prekariatet til gatene via facebook og twitterhashtagen *#spanishrevolution*. 15M-bevegelsen var en blanding av offline og online aktivisme. I undersøkelser høsten 2011 oppga 20% av befolkningen at de hadde deltatt i en av 15M-aksjonene, og 73% mente at De indignerte hadde rett i sine krav og klagemål.²¹ 15M-bevegelsen ble i 2012 og 2013 fulgt opp av «tidevann»-bevegelsen (*mareas*) blant arbeidere i offentlig sektor som aksjonerte mot kutt og privatiseringer, ofte med bred støtte fra folk flest og med viktige seire. I tillegg organiserte folk med boliglån seg i bevegelsen PAH, som gjennom direkte aksjon forhindret tusener av utkastelser og maktet å endre landets politiske dagsorden.²²

Foruten å ha felles referansepunkter til den amerikanske Occupy-bevegelsen og Den arabiske våren, inspirerte protestbevegelsene i Hellas og Spania hverandre. I juni 2013 ble protestene fulgt opp med samtidige aksjoner over hele Europa, i «People United Against The Troika». Nå var også portugiserne kommet seg ut på gatene: til sammen over én million, nærmere 20 % av befolkningen over 15 år, deltok i ulike demonstrasjoner i Portugal.²³ Forut for dette, den 14. november 2012, opplevde Europa den første transnasjonale generalstreiken i fagbevegelsens historie, i solidaritet med greske, spanske og portugisiske arbeidere. Fagbevegelsene i Spania var særlig aktive, og gatedemonstrasjonene fikk aktiv oppslutning fra «de indignerte». Bare i Madrid marsjerte 800 000 i gatene, i hele Spania to millioner, og det var slagsmål med politiet en rekke steder.²⁴

Visse sider ved det sosiale opprøret mot troika-politikken må framheves fordi de skapte viktige betingelser for de nye partienes vekst og gjennombrudd:

(i) Det var både et ungdoms- og arbeideropprør. Protestbevegelsene hadde sin viktigste basis blant de unge: folk mellom 15 og 30 under utdanning, i arbeidsløshet eller i sterkt utbytende arbeidsforhold («prekariatet»)²⁵ Disse arbeidet på individuelle, ikke kollektive kontrakter og var ofte «selvsysselsatte» innen servicenæringer. I Italia utgjorde disse *precarietà* mellom fem og sju millioner mennesker.²⁶ Prekariatets protestbevegelse var ikke bare ungdommelig og urbant, men også preget av stor kvinnelig mobilisering.

(ii) Fagbevegelsens rolle var tvetydig. Den deltok i protestene på bestemte streike- og demonstrasjonsdager. Men med unntak av Spania var det svært få emosjonelle og organisatoriske koblinger mellom de unge gate- og torgaksjonistene og fagbevegelsen. En svært liten del av «prekariatet» er fagorganisert. I tidligere epoker kunne fagbevegelsen vært den naturlige kanalen for protester knyttet til folks økonomi og arbeidsliv. Men ulike faktorer gjorde at fagbevegelsen i Sør-Europa på 2010-tallet hadde svært lav legitimitet og tiltrekningskraft blant folk flest, og særlig blant de unge: Fagbevegelsen var splittet i ulike organisasjoner, mye fordi de var knyttet til konkurrerende politiske partier, deriblant de sosialdemokratiske som var totalt diskreditert fordi de aktivt hadde fremmet nyliberalisme og innstrammingspolitikk. Fagbevegelsen hadde i årene fram til eurokrisen mistet medlemmer og styrke. Dens medlemsmasse var i økende grad dominert av fast ansatte i offentlig sektor og pensjonister. De store industrivirksomhetene var i stor grad nedlagt eller flyttet til «lavkostland». Sist men ikke minst var fagbevegelsen oppfattet som svært byråkratisert, giret inn på ettergivende forhandlinger med arbeidsgivere og stat samt på tjenesteyting til egne klienter (medlemmene). Dette korporativistiske og klientelistiske velferdssystemet inkluderte ikke de ungdomsarbeidsløse eller et *precarietà* på midlertidige kontrakter.²⁷ Disse faktorene kunne «politiske entreprenører» utnytte ved å

henvende seg direkte til aksjonistene og alle andre som var indignerte ikke bare over innstrammingerne, men over etablerte organisasjoner og politikere flest. «Populister» kunne framstå som folkets nye ledere.

(iii) Torgbevegelsene i Hellas og Spania protesterte ikke bare mot sjokkerte innstrammings tiltak, men også mot det politiske systemet i sin helhet. En hyppig brukt parole var rettet mot politikerne: «De representerer oss ikke». I stedet for representativt demokrati forfektet torgbevegelsene allmøte-basert deltakende demokrati. Denne halv-anarkistiske «autonome» ideologien og aksjonismen sto helt klart i veien for nye parlamentsorienterte partiprojekter, også de «populistiske». Men to forhold spilte sammen og endret aksjonistenes holdninger. På den ene siden, etter intensive og til dels utmattende aksjonsperioder, ble de spektakulære protestene mer punktvis og aksjonistene knyttet seg mer til løpende hverdagslige utfordringer.²⁸ På den andre siden nådde ikke masseprotestene igjennom i første omgang. Tvert imot – både i Hellas og Spania kom enda mer konservative regjeringer til makten og valset over aksjonistene politisk og endog fysisk (voldelig politi og i Spania innstramminger på ytrings- og demonstrasjonsfriheten). Mange innså at man ikke bare måtte «radikalisere» demokratiet, men også forsvare det som var igjen av demokrati for å kunne (gjen-)oppbygge folkets makt. En forstod at en måtte bidra til at partier som støttet protestene, fikk innflytelse i kommunestyre, nasjonalforsamlinger og regjeringer.

De «autonome» aksjonisme var sterkest i de to landene med den kraftigste kuttpolitikken og høyeste ungdomsarbeidsløsheten: Spania og Hellas. Den var derimot bare moderat tilstede i Portugal og påfallende fraværende i Italia, så i disse to landene var det en mer direkte forbindelse mellom sosialt opprør og partibyging.

Populistisk fase: nye lederskap står opp mot Makten

I den populistiske fasen står nye politisk lederskap fram. Hvordan taler de Makten midt imot? Hvor dyktige er de i å kommunisere med opprørere i gate og på torg, bl.a. gjennom nye medieteknologier? Makter dette lederskapet å kanalisere opprøret inn i valgsystemet gjennom anti-establishment partier? Vi ser spesielt på Spania.

To ulike forbindelseslinjer utspant seg mellom det sosiale opprøret og etableringen av *Podemos*. Den ene linjen gikk via 15M-aktivister organisert i trotskistgrupperingen *Izquierda Anticapitalista*. På en epostliste i 2013 utviklet de det som ble *Podemos* sitt stiftelsesdokument («Flytt brikken – omdann indignasjon til politisk endring»). Dette ble publisert som opprop i nettavisen *Público* 12.januar 2014 med et trettittals underskrifter.²⁹ Talspersonene insisterte på at *Podemos* ikke var et mål i seg selv, men et instrument for å skape medborger-drevet politikk – som skulle bygge videre på deltakerdemokratiet fra 15M-bevegelsen.³⁰

Den andre forbindelseslinjen var mer indirekte. Noen radikale lærere i statsvitenskap og sosiologi ved Complutense-universitet i Madrid ønsket å påvirke samfunnsutviklingen gjennom en audiovisuell kommunikasjonsstrategi: å skape en tv-stamgjest som synliggjorde det politiske budskapet, siden et flertall av spanjolene foretrakk tv som kilde til informasjon. I 2010 lanserte akademikerne amatør-programmet *La Tuerka* på en lokal kanal og spredte det på internett. Programleder var Pablo Iglesias. Iglesias sine program fikk stadig høyere seertall, og programmene ble viktige kilder til informasjon og debatt om 15M-bevegelsen. I løpet av 2012 og 2013 ble Iglesias en av landets mest populære tv-profiler og var ukentlig gjest i talkshows på diverse kanaler. Iglesias og hans medarbeidere fikk umiddelbart ansvar for Podemos sitt medie- og informasjonsarbeid. En viktig del av kommunikasjonsstrategien var å spille på referanser fra populærkulturen, også den amerikanske. Partinavnet (på norsk «Vi kan») var inspirert av Obamas «Yes we can», og skulle bidra til å gjenopplive optimismen fra 15M-bevegelsens glansdager. Snart hadde Podemos produsert 86 Youtube-videoer som ble sett av over 2,6 millioner mennesker. Etter et halvt år hadde partiet 420.000 flere følgere på Facebook enn alle andre partier til sammen.³¹

Et sensasjonelt gjennombrudd kom bare hundre dager etter at Podemos var registrert som parti: det fikk 1,2 millioner stemmer (8,0%) ved valgene til EU-parlamentet i 2014. Et foto av Iglesias var trykt på Podemos sine stemmesedler, og han har siden vært partiets leder. Tidlig i 2015 viste meningsmålingene en støtte på 27% til Podemos, som da var landets største.³² Ved de nasjonale valgene i 20. desember 2015 fikk Podemos (inkludert allierte lister i Galicia, Valencia og Catalonia) 20,65 prosent av stemmene.

I Hellas ble *Syriza*, «Den radikale venstrekoalisjonen», stiftet i 2004. I 2008 tok en yngre generasjon over ledelsen av koalisjonen med den tidligere studentlederen Alex Tsipras i spissen. Tsipras stod fram i massemediene som den parlamentariske talspersonen for de folkelige protestene mot avtalene mellom Troikaen og den sosialdemokratiske regjeringen i 2010 og 2011. Syntagma-bevegelsen var skeptisk til alle partier, men utviklet etter hvert sympati for Syriza, som bevegelsen oppfattet som mer lydhør enn f.eks. kommunistpartiet KKE. Syriza fikk sitt store valggjennombrudd i 2012 med over 16% av stemmene i mai-valget og nesten 27% i det påfølgende valget i juni.

I Italia var Beppe Grillo en landskjent komiker som i 2006 startet det som ble landets mest populære blogg (www.beppegrillo.it).³³ Her ble Grillo spesielt opptatt av rettighetene til unge arbeidere. Han samlet inn kommentarer på blogginnleggene sine og ga ut boka «Moderne slaver» i 2007. Grillo ble kjent med Gianroberto Casaleggio, en IT-gründer og internettstrateg fra Milano som overbeviste ham om at en gjennom nettavstemninger kunne bygge et direkte demokrati som ga alle medborgere del i den politiske makten. De to grunnla *Movimento Cinque Stelle* (M5S, Femstjerners-bevegelsen) i 2009.³⁴ Partiet ble bygd ut gjennom landsomfattende turnéer

der Grillo trakk store menneskemasser til piazzaene med sitt politiske én-manns-show. Den politiske «kysten» – politikerne, journalistene og fagbevegelsesbyråkratene – ble skjelt ut i likhet med finanseliten, EU, euroen og innstrammingspolitikken. Hans tre-steps oppskrift var «latter, informasjon, politisk aksjon».³⁵ Partiet stilte til parlamentsvalg i 2013 og oppnådde 25,55 prosent av stemmene. Etter valget i 2013 hadde M5S 109 representanter og 54 senatorer med en sosial profil som (i likhet med Podemos sine folkevalgte) avvek sterkt fra gjengs politikernormer: IT-arbeidere, studenter, husmødre, arbeidsløse, de fleste i 20- og 30-årene.³⁶

I Portugal oppstod allerede i 2007 en bevegelse kalt *Precários Inflexíveis* («Ufleksible Prekære»). Fagorganisasjonen CGTP, knyttet til Kommunistpartiet (PCP) ville ikke ha noe med de «ufleksible» å gjøre.³⁷ Det ville derimot det nye partiet *Bloco de Esquerda* (BE, Venstreblokken). De to organisasjonene mobiliserte sammen ved de forskjellige nasjonale aksjons- og streikedagene fra 2012 til 2014. BE var blitt stiftet i 1999. Det hadde sin viktigste støtte blant yngre folk med utdanning og/eller i midlertidige stillinger. I likhet med andre partier i Portugal var det lenge ledet av mannlige universitetsprofessorer, men i 2014 overtok en yngre generasjon med kvinnelige aktivister ledelsen i partiet. Talspersonen Catarina Martins hadde bakgrunn som skuespiller i en friteatergruppe og gjorde en durabelig figur i tv-debatter, særlig foran parlamentsvalget i oktober 2015 der partiet fordoblet sin stemmeandel til 10,2%.³⁸

Det politiske budskapet: hvor (venstre-)radikalt?

Foruten de påpekte likhetene i *måten* å drive politikk på, hadde de nye radikale partiene i Sør-Europa noen fellestrekk i selve det politiske budskapet. Det viktigste var den kraftige kritikken av innstrammingspolitikken og av dem som var ansvarlige for den. De var enige i at Troikaen og EUs valuta- og pengeunion (eurosonen) hadde forårsaket en humanitær krise, men denne kritikken kom sterkest til uttrykk i de to mindre og mer avhengige økonomiene Hellas og Portugal. I alle landene ble den nasjonale politiske eliten, som løp bankenes og den internasjonale finanskapitalens ærend, hengt ut. Grillo gikk i front med sin kritikk av *la casta* i Italia, og mye av denne retorikken ble kopiert av Iglesias. De unngikk sjeldent å påpeke at de nasjonale politiske «kastene» hadde et stort medansvar for at både den finansielle og humanitære krisen fikk utvikle seg. Den nasjonale politiske og økonomiske eliten spilte naturlig nok en større rolle i de to større økonomiene Italia og Spania.

Slik sett sto Italias M5S og Spanias Podemos for den mest utpregede populistiske diskursen, fordi den primært var rettet mot landenes egne nasjonale eliter. Men det var en viss forskjell i fraseringen. Hos M5S var populismen moralistisk og juridisk, inspirert av anti-korrupsjonsbevegelsen på 1990-tallet. Grillo snakket lite om «folket» og mer om de individuelle

borgerne og deres motsetning til den korrupte «kysten», bestående av karrierepolitikere, journalister og fagforeningsledere. Med andre ord stilte M5S «de ærlige» opp mot «de korrupte, og «borgere» opp mot «kaste». Partiet unnlot å ta opp de materielle og andre kildene til korrupsjon og ukontrollert makt. I stedet for f.eks. å endre anbudsprosessene som kanaliserte offentlige penger til private forretningsfolk, insisterte de på å rense opp det offentlige liv ved at «ærlige borgere» skulle erstatte «politikere» i alle verv.³⁹ Podemos hadde en mer strategisk politisk tilnærming med sikte på å utvikle et nytt kollektivt subjekt. Ord ble valgt med omhu for ikke å bli assosiert med gamle partier og «utdaterte» konfliktlinjer. Nye politiske konfliktlinjer skulle skapes ved å mobilisere «åpne medborgerforsamlinger» mot «lukkede styrerom», «demokrati» mot «oligarki», «den sosiale majoriteten» mot «den sosiale eliten», «folket» mot «kysten».⁴⁰

Disse politiske forskjellene kan spores tilbake til de ulike røttene til partiene. I motsetning til M5S springer Podemos «organisk» ut av marxistiske eller kommunistiske grupper og plasserer seg i en venstreradikal tradisjon. Podemos har en eksplisitt marxistisk venstrefløy (*Anticapitalistas*), og lederen Iglesias var aktiv i kommunistpartiet. Siden 2016, to år etter stiftelsen, har Podemos operert i en valgallianse (*Unidas Podemos*, UP) med kommunistpartiet og dets front Izquierda Unida. M5S derimot ble stiftet i et ideologisk tomrom som kommunistene hadde etterlatt seg. Italias kommunistparti PCI ble oppløst i 1991, og flertallet av de som har arbeidet videre politisk gikk inn i det «sosialdemokratiske» Partito Democratico (PD).⁴¹ Et mindretall i PCI forsøkte seg med et kommunistisk gjenoppbyggingsparti, men dette gikk i oppløsning i 2008 etter å ha forsvunnet inn i en regjering ledet av PD. M5S, stiftet i 2009, hadde lenge PD og fagbevegelsen som sine viktigste skyteskiver. Grillo anklaget dem for å ha sviktet de unge arbeiderne og prekariatet, samt for å sabotere miljøkampen.⁴²

Også hos Syriza og Venstreblokken (BE), som vektla kritikk av Troikaen og EUs valuta- og pengeunion, ser vi svært ulike tilnærminger. På Syrizas kongress i 2013 fikk partiets venstrefløy, som ønsket å forberede Hellas sin uttrede av euro-samarbeidet, oppslutning fra bare 30% av delegatene. Partileder Tsipras mente at valgseier og regjeringsmakt til Syriza ville få Troikaen til å mildne sin harde linje. Foran valget som partiet vant i januar 2015 tonet partiledelsen ned sin kritikk av euro-samarbeidet. Det fokuserte mer på de greske oligarkene som var nullskatteyttere eller skatteflyktninger i utlandet. I Portugal derimot radikalisererte BE sin politikk fra å være «venstre-europeistisk» til å forberede exit fra eurosoneen hvis EU avviste å reforhandle statsgjelden. BE ble en forsvarer av Plan B.⁴³ «Hvis du vil ha en venstre-regjering, er det å forlate euroen en av de nødvendige forberedelsene».⁴⁴

Syriza og BE har, i likhet med Podemos, sitt utspring i ulike kommunistiske grupperinger. Alex Tsipras har bakgrunn som leder i den kommunistiske ungdoms- og studentbevegelsen. Den største og dominerende gruppen i

Syriza var fra starten i 2004 *Synaspismos*, «koalisjonen av venstre, bevegelser og økologi» som ble stiftet i 1991. Synapismos var på mange måter en videreføring av den eurokommunistiske høyrefløyen i kommunistpartiet. Denne strømmingen støttet det moderate overgangsregimet etter diktaturets fall i 1973 og er preget av hegemoniet som det sosialdemokratiske pro-EU-partiet PASOK utøvde i gresk politikk på 1980- og 90-tallet.⁴⁵ I Portugal ble BE dannet i 1999 av tre grupper med bakgrunn i rivaliserende kommunistiske partier.⁴⁶ De hadde til felles en sterk identifikasjon med revolusjonen 1974-75, særlig nasjonaliseringene, arbeiderkontrollen i bedriftene, og etableringen av en velferdsstat med universell tilgang til offentlige helse- og utdannings-tjenester. Disse erobringene var blitt avskaffet eller, som for velferdsstaten, uthult av forskjellige nyliberale (og sosialdemokratiske) regjeringer i tida etterpå.⁴⁷

For å oppsummere: verken M5S, Podemos eller Syriza kan karakteriseres som «anti-kapitalistiske» – ingen av dem har pekt på kapitalismens profittjag og akkumulasjonstvang som uforenlig med f.eks arbeid til alle og bærekraftig utvikling.⁴⁸ De ønsker ikke radikale brudd med eksisterende institusjoner eller endring av det kapitalistiske samfunnssystemet. For eksempel la Podemos seg nær Syrizas forsiktige forhandlingslinje i motstanden mot EUs innstrammingspolitikk. Deres kriseplaner, med vekt på bl.a. sosiale tiltak som kan lindre utslagene av innstrammingspolitikken uten å endre de faktorene som har skapt den politikken, gjør at de kan betegnes som «nye sosialdemokratiske partier».⁴⁹

Det eneste partiet som gir uttrykk for en marxistisk anti-kapitalisme i skrift og tale er portugisiske BE. Også italienske M5S må plasseres i en egen kategori. M5S er uortodokst og flerfarget – trass i noen venstreradikale standpunkter er det ikke anti-kapitalistisk, og det plasserer seg fjernt fra arbeiderbevegelsen og sosialdemokratiet. De fem stjernene står for fem fanesaker: trygg offentlig vannforsyning, god og billig kollektivtransport, bærekraftig utvikling, miljøvern og digital infrastruktur.⁵⁰ Vektlegging av miljøsaker og allianse med miljøbevegelsen sto spesielt sterkt lokalt i partiet. M5S kan derfor i større grad enn de tre andre partiene ses på som et radikalt «grønt» parti. Slik inngår M5S i det vi kan kalle den utvidete venstresiden.

Den nye venstresiden

De siste ti årene har det vært viktige endringer i valgoppslutningen til partier vi vil regne som tilhørende (den utvidete) venstresiden. Sammenligner vi de forskjellige underkategoriene i tabell 2, kan vi slå fast følgende:

(i) *Sosialdemokratene* har fått en avgjørende knekk i Hellas og opplevd en sammenhengende nedgang i Italia. I Spania og Portugal derimot har sosialdemokratene opplevd en viss framgang de siste fem årene. Men fortsatt har PSOE i Spania langt mindre oppslutning enn den hadde før eurokrisen.

Portugal er det eneste av de fire landene der sosialdemokratene har gjenoppbygd den oppslutningen de hadde ved valgene før krisen.

(ii) *Kommunistene* (dvs. etterfølgerne til kommunistpartier knyttet til Sovjetunionen) har praktisk talt forsvunnet som egne valgalternativer i Spania og Italia. I Hellas og Portugal har de fortsatt en viss velgeropp- slutning, trass i tilbakegang ved de siste valgene.

(iii) «Nytt» venstre⁵¹ i Hellas og Italia: Syriza har blitt mange ganger større enn sosialdemokratene (etterfølgerne til PASOK), uten at det har hindret at venstresiden samlet har gått betydelig tilbake i Hellas. I Italia har M5S omtrent like stor oppslutning som sosialdemokratene i PD, og takket være M5S har sentrum-høyre partiene kommet i mindretall og blitt mye mindre enn de var før eurokrisen.

(iv) «Nytt» venstre i Spania og Portugal: den ikke-sosialdemokratiske venstresiden (Unidas Podemos, utbryteren Mas País) har til sammen blitt mye sterkere enn den var før eurokrisen, selv om oppslutningen har gått en del tilbake siden 2015. (I tillegg har regionale sentrum-venstre partier, særlig uavhengighetspartiene i Katalonia, vokst). I Portugal har sosialdemokratene beholdt sitt overtak overfor partiene til venstre for seg. «Nytt» venstre (BE) har konsolidert sin oppslutning fra før eurokrisen, mens valgalliansen ledet av kommunistene har gått tilbake.

Tabell 2: Oppslutning om ulike venstrepartier i parlamentsvalg, 2008-2019.

	<i>Hellas</i>			<i>Italia</i>			<i>Spania</i>			<i>Portugal</i>		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Sosial- demokratene	43,9	4,7	8,1	33,1	27,4	19,1	43,4	22,0	28,3	36,6	32,1	36,3
«Nytt venstre»	4,6	36,3	31,5	-	25,7	32,7	-	20,7	15,5	9,8	10,2	9,8
Kommunistene	7,5	5,5	5,3	3,1	2,2	1,1	3,8	3,7	-	7,9	8,3	6,7
<i>Samlet</i>	<i>56,0</i>	<i>46,5</i>	<i>44,9</i>	<i>36,2</i>	<i>55,3</i>	<i>52,9</i>	<i>47,2</i>	<i>46,4</i>	<i>43,8</i>	<i>54,3</i>	<i>47,5</i>	<i>52,8</i>

Kilde: Egne kategoriseringer basert på <http://www.parties-and-elections.eu/index.html>
I: siste valg før eurokrisen. II: første valg etter eurokrisen. III: siste valg per desember 2019. Oppslutning i prosent av gyldige stemmer.⁵²

Sosialdemokratenes nye realiteter

Sosialdemokratiske regjeringer var ansvarlige for de første innstrammingspakkene i Hellas, Spania og Portugal ved statsministrene Georgios Papandreou, José Luis Zapatero og José Socrates. I Italia støttet sosialdemokratene innstrammingsene til teknokratregjeringen Monti inntil de selv overtok regjeringsmakten i 2013. I alle de fire landene ble disse partiene hardt straffet av velgerne. I tillegg ble det sosialdemokratene rammet av korrupsjonsskandale.⁵³ I Spania og Portugal hadde skandalene positive bi-effekter: kandidater med rent rulleblad utfordret den gamle partiledelsen, vant

de interne medlemsavstemningene og overtok styringen av partiene med en tilsynelatende frisk (anti-innstrammings-) profil. De nye lederne ble «hjulpet» av at de konservative regjeringene som overtok i 2011 ble stadig mer upopulære med sin ultraliberalisme (Portugal) og autoritære kurs (Spania). Sosialdemokratene gjenerobret derfor regjeringsmakten i Portugal (2015) og Spania (2018) med henholdsvis António Costa og Pedro Sánchez som leder.

Men de kunne ikke styre slik de gjorde før, i den tiden de var en av grunnpilarene i det gamle «kartellparti»-systemet. Dette var et system der konkurranse var avløst av samarbeid mellom de to viktigste partiene (henholdsvis «sentrum-venstre» og «sentrum-høyre»). Som «kartellparti» forsøkte det sosialdemokratiske partiet å samle stemmer fra alle grupper. Det kuttet forbindelsene ikke bare til arbeiderklassen, men også til sivilsamfunnet som helhet og ble et strømlinjeformet maskineri styrt av eliter. Statlig teknokrati dannet premissene for politikktutforming. Gjennom mange år ble det sosialdemokratiske partiet blitt ideologisk sammensmeltet med det andre «sentrum»-partiet på høyresiden. De delte troen på økonomisk vekst, EU og nyliberalisme. De var preget av synkende medlemstall og økende avhengighet av statlig partifinansiering – til dels også av illegitime pengetilførsler i kraft av sin kontroll av statlige ressurser.⁵⁴

I Sør-Europa kom i tillegg et seiglivet «patronasje»- eller klientsystem, der det viktigste for en politiker og et parti var å bruke statsmakten til å gi jobber og andre fordeler til individuelle støttespillere, gjerne på tvers av gjeldende regelverk. Dette var en følge av at statsapparatet i den moderne tid ikke var blitt tilstrekkelig profesjonalisert eller giret inn på å tjene offentligheten.⁵⁵ Som nevnt tidligere inngikk fagbevegelsen i dette klientelistiske systemet. «Beskyttet» av visse partier i det politiske maktsystemet kunne fagforeningene bli tilgodesett med velferdsoppgaver overfor sine medlemmer, og fagforeningens velferdstjenester sammen med øvrig organisasjonsapparat ble finansiert av statlig fastsatte avgifter som fagforeningene kunne innkreve fra arbeidsgivere og lønnsinntakere. Opposisjonspartier som kom til makten og ville reformere systemet, slik som sosialdemokratene, ble fort kooptert av systemet og korrumpert, særlig hvis de kom til regjeringsmakten før de hadde fått utviklet en ideologisk sammentømret og demokratisk partiorganisasjon.⁵⁶ Den utenlandsfinansierte og toppstyrte måten de sosialdemokratiske partiene i Hellas, Spania og Portugal ble bygget opp på gjennom 1970-tallet gjorde dem i stor grad til patron-klient-organisasjoner. EU-systemet med alle sine godt betalte politiske verv og byråkratjobber, samt støtteordninger, ble fort en tilleggskilde til det nasjonale patronasje-systemet.

De nye realitetene er at sosialdemokratene etter eurokrisen er i ferd med å miste tilgangen til dette systemet: enten ved å fortsette et diskrediterende kartellsamarbeid med sentrum-høyrepartiet og dermed miste regjeringsmakten til «nytt» venstre (Hellas), eller ved å heller regjere i samarbeid med

dette «nye» venstre, som ønsker å avskaffe det korruperende kartellparti- og patronasje-systemet (Portugal, Spania, Italia).

«Nytt» venstres muligheter

De nye radikale partiene i Hellas, Italia, Spania og Portugal har allerede oppnådd mye. De var med å bygge en bred front mot nyliberal ortodoksi og brutal innstrammingspolitikk. De brøt ned topartidominans og kartellparti-system. De fikk fram nye og reelle konfliktlinjer i samfunnet, flyttet store deler av velgerkorpset langs disse linjene, og mobiliserte nye og marginaliserte grupper inn i det politiske systemet. Slik har de hatt en viktig demokratiserende funksjon i en økonomisk og sosial krisetid.

Etter den populistiske fasen fram til ca 2015 har partiene gått over i en mer «ansvarlig» etterpopulistisk fase. De nye partiene tok på seg innflytelsesrike roller i det politiske maktsystemet. På den ene siden utnyttet de et vakuum som venstresidens partier (kommunistene i Italia, sosialdemokratene i Hellas) hadde etterlatt seg, slik at de (Syriza, M5S) kunne bli de nye pragmatiske regjeringspartiene til den utvidete venstresiden. Syriza har allerede gjort noen smertefulle erfaringer som regjeringsparti – full kapitulasjon for Troikaen i juli 2015 og valgnederlag som regjeringsparti i mai 2019. På den iberiske halvøyen hjalp de nye venstrepartiene (Podemos og BE) sosialistpartiene opp på føttene og inn i regjering for å føre en sosialdemokratisk politikk som de egentlig hadde forlatt. Unidas Podemos (UP) underskrev i november 2019 en avtale med sosialdemokratene om å danne regjering sammen. Det vil i tilfelle være første gangen siden den spanske borgerkrigen (1936-39) at kommunister, sosialdemokrater og andre på venstresiden samarbeider på denne måten. UP kan få muligheten til å utrette mye særlig i arbeidslivs- og sosialpolitikken. Derimot vil de måtte danse etter sosialdemokratenes pipe i forhold til eurosonens krav om budsjettbalanse og til katalanernes krav om uavhengighet. Venstreblokken (BE) i Portugal har valgt å presse sosialdemokratene til å samarbeide om avgrensede saker, for å ha ryggen fri til å mobilisere mot regjeringen i andre saker. Det blir rikelig anledning til å sammenlikne erfaringene i de ulike landene framover.

De nye venstrepartiene står overfor store og felles utfordringer. Noen av dem er: (i) Unngå at de i likhet med sosialdemokratene blir kooptert av det nevnte kartellparti- og patronasjesystemet. Blir de for identisk med de andre partiene, står veien åpen for «høyrepopulismen», slik som i Italia etter at Partito Democratico og M5S i august 2019 dannet koalisjonsregjering. «Nytt» venstre trenger å stå klippefast på et program for å profesjonalisere og demokratisere statsapparatet, der båndene mellom pengemakt og politisk administrasjon kuttes. (ii) Utover dag-til-dag politikken, utvikle et sammenhengende program som peker framover mot et mer demokratisk, sosialt rettferdig og økologisk-klimatisk bærekraftig samfunnssystem. Som røde og grønne partier kommer de neppe utenom å klargjøre sine analyser av

kapitalismen, euroen og EU-systemet; (iii) Forankre partiet i samfunnet. De nye partiene har svake koplinger til arbeiderklassens (inklusive prekariatets) egne organisasjoner. Utfordringen er å demokratisere partiet og flytte makt nedover i partiorganisasjonen. Populære ansikter utad er bra, men det er ikke «bærekraftig» at de får for mye makt. Konsentrasjon av makt rundt partilederne fremheves som et hovedproblem ikke bare for M5S⁵⁷, men også for Syriza⁵⁸ og Podemos⁵⁹. Individualiserte nasjonale nettavstemninger (direkte demokrati) er på sin plass, men de kan neppe erstatte organer for representativt og deliberativt demokrati basert på aktive medlemmer i sterke og selvstendige lokalledd. Et robust interndemokrati er forutsetningen for å kunne svare på nye folkelige protester og initiativer og utvikle politikk for et mer folkestyrt samfunn.

NOTER

- 1) Se: Susan Watkins, «Oppositions», *New Left Review*, Mar-Apr 2016, s. 5-30.
- 2) Forfattere med svært ulike oppfatninger av hva venstrepopulisme er, bruker begrepet. Se f.eks. Chantal Mouffe, *For a Left Populism*, Verso, London 2018; Yascha Mounk, *The people vs. democracy: Why our freedom is in danger and how to save it*. Harvard University Press, Cambridge 2018; Davide Vittori, «Podemos and the Five Stars Movements: Divergent trajectories in a similar crisis». *Constellations* 24:3 (2017), Lotte Elstad, *Den spanske sensasjonen PODEMOS – og hvordan gjøre venstrepopulisme i krisens tid*. Manifest Forlag, Oslo 2015.
- 3) Med forbehold om Corbyns Labour og Storbritannia. Hva som skjer der etter valget 10. desember 2019 er i skrivende stund uvisst.
- 4) Sinn Féin har etter bankkrise i 2009 og troika-pakke i 2011 overtatt fra Labour Party som det ledende partiet til venstre, uten å kunne true de to store borgerlige partiene i Irland. Se Daniel Finn, «The Adaptable Sinn Féin», s. 129-142 i Catarina Principe og Bhaskar Sunkara (red.), *Europe in revolt*, Haymarket Books, Chicago 2016.
- 5) Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The Western European Left in the Twentieth Century*. L.B. Tauris, London 1996.
- 6) James Petras, «The Rise and Decline of Southern European Socialism» *New Left Review*, 146, July/August 1984, s. 37-52.
- 7) Tom Gallagher og Allan M. Williams, *Southern European Socialism: Parties, Elections, and the Challenge of Government*. Manchester University Press, Manchester and New York, 1989.
- 8) Sassoon, op.cit.
- 9) Chantal Mouffe, *On the Political*, Routledge, Milton park York 2005. (På norsk: *Om det politiske*, Cappelen Damm, Oslo 2015.) Se også hennes bidrag til dette nummer av *Vardøger*, samt Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London 2004.
- 10) Perry Andersson, «The Italian Disaster», *London Review of Books* 36 (12), 2014, s. 29: «Makro-personalisering av politikk er ikke demokratiets anti-tese, men dets forutsetning».

- 11) Se Rune Skarstein, «Eurokrise – tysk hegemoni og økonomisk diktat», *Vardøger 34* (2013), s. 98 – 123.
- 12) Jan Mønnesland, «Traktatfestet nedbygging av velferdsstaten», *Vardøger 34* (2013). s. 91-92.
- 13) Skarstein, op.cit., s. 110-113.
- 14) Elstad. *Den spanske sensasjonen PODEMOS*, op.cit., s. 26.
- 15) Tallene for 2007 fra Skarstein, op.cit. s.119. Tallene for 2013 fra Daniel Finn, «Luso-anomalies», *New Left Review* 106, July Aug 2017, s. 19.
- 16) Elstad, op.cit., s. 85-86.
- 17) Skarstein, op.cit., s. 110-11.
- 18) Guy Standing, *The Precariat: The new dangerous class*, Bloomsbury, London 2012.
- 19) Joakim Møllersen, «Nye bevegelser og nye valgallianser - ny politikk?», memo 2016.
- 20) Watkins, op.cit., s. 8.
- 21) Elstad, op.cit., s. 17-19.
- 22) Luke Stobart, «From the Indignados to Podemos?», s. 175-190 i Principe og Sunkara (red.), *Europe in revolt*, op.cit.
- 23) Catarina Principe, «The deferred Portuguese Revolution», s. 159-174 i Principe og Sunkara (red.), *Europe in revolt*, op.cit.
- 24) Idar Helle, «European collective action in times of crisis», *Transfer 2* (2015).
- 25) Watkins, op.cit., s. 30
- 26) Steinar Stjernø, «Bevegelse i motvind: fagbevegelsen i Italia», s. 100 i Jardar Sørvoll, Trine Rogg Korsvik og Idar Helle, *Kollektive bestrebelsler. Ei bok til Knut Kjeldstadli på 70-års-dagen*, Novus Forlag, Oslo 2018.
- 27) Stjernø, *ibid.*, s. 91-107.
- 28) Møllersen, op.cit. Komiteene som ble dannet på torgene og i nabolagene i Hellas ble del av et seiglivet nettverk for gjensidig hjelp og frivillig tjenesteyting, Solidarity4All.
- 29) Vittori, «Podemos and the Five Stars Movements», op.cit.
- 30) Elstad, op.cit., s. 28.
- 31) Elstad, *ibid.*, s. 11-12.
- 32) Elstad, *ibid.*
- 33) Vittori, op.cit. s. 12.
- 34) Watkins, op.cit., s.11-12.
- 35) Andersson, «The Italian Disaster», op.cit. s. 13-14.
- 36) Watkins, op.cit.
- 37) Principe, «The deferred Portuguese Revolution», op.cit., s. 167.
- 38) Finn, «Luso-anomalies», op.cit. s. 21-26.
- 39) David Broder, «The Five Star movement is imploding», *Jacobin*, August 2019. <https://www.jacobinmag.com/2019/08/italy-five-star-movement-matteo-salvini-m5s-lega>.
- 40) Elstad, op.cit., s.39.
- 41) Andersson, «The Italian Disaster», op.cit.

- 42) David Broder, «Resurrecting the Italian Left», s.79-96 i Principe og Sunkara (red.), *Europe in revolt*, op.cit; Andersson, op.cit.
- 43) Finn, «Luso-anomalies», op.cit., s.27. Se også Asbjørn Wahls artikkel om venstresiden og EU, inkludert «Plan B», i dette nummeret av *Vardøger*.
- 44) Catarina Martins, «The Portuguese Experiment», *New Left Review* 106, July Aug 2017, s. 52.
- 45) Gallagher og Williams, *Southern European Socialism*, op.cit.
- 46) Maoistpartiet UDP, trotskistpartiet PSR og gruppen XXI som var brutt ut av det pro-sovjetiske kommunistpartiet PCP. Finn, «Luso-anomalies», op.cit., s. 24.
- 47) Finn, *ibid.*, s. 12-16.
- 48) Watkins, op.cit., s. 17.
- 49) Watkins, *ibid.*, s.28.
- 50) Watkins, *ibid.*, s.14.
- 51) «Nytt» venstre er en betegnelse valgt for å skille disse partiene fra «Det nye venstre» som oppsto på 1960- og 70-tallet. Betegnelsen skal også antyde at partiene ikke står for så mye «nytt» i politisk innhold.
- 52) Nasjonale valg fra følgende år: Hellas 2009, januar 2015, 2019. Italia 2008, 2013, 2018. Spania 2008, 2015, november 2019. Portugal 2009, 2015, 2019. Tall kun for partier som ble valgt inn i parlamentet.
- 53) Andersson, «The Italian Disaster», op.cit.
- 54) Richard Katz og Peter Mair. «The cartel party thesis: A restatement», *Perspectives on politics* 7:4 (2009), s. 753-766. Forfatterne viser at teorien er relevant for Sør-Europa i «The cartel party and populist opposition», kap.7 i Katz og Mair, *Democracy and the cartelization of political parties*. Oxford University Press, Oxford 2018.
- 55) Martin Shefter, «Party and Patronage: Germany, England and Italy», *Politics & Society* 7.4 (1977), s. 403-451.
- 56) Shefter, *ibid.*, s 417-420.
- 57) Vittori, op.cit.; Broder, «The Five Star movement is imploding», op.cit.
- 58) Costas Lapavistas, «Greece's Long Road Ahead», *Jacobin*, juli 2019. <https://www.jacobinmag.com/2019/07/greece-syriza-election-new-democracy-alexis-tsipras>; Ellen Engelstad, *Syriza. Den greske våren og kampen om Europas sjel*. Forlaget Manifest, Oslo 2016, s. 40; Stasis Kouvelakis, «Greece: Turning 'No' into a Political Front», s.21-22 i Principe og Sunkara (red.), *Europe in revolt*, op.cit.
- 59) Stobart, «From the Indignados to Podemos?», op.cit; Elstad, op.cit., s. 50-51.; Raul Camargo, «Vistalegre II: The show is over, are the politics starting?», *International Viewpoint*, Februar 2017. <http://internationalviewpoint.org/spip.php?auteur457>.